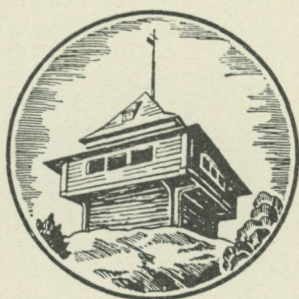

**NORDISKA MUSEETS OCH
SKANSENS ÅRSBOK 1943**

FATABUREN

NORDISKA MUSEETS

OCH SKANSENS ÅRSBOK

1943

Redaktion:

SIGURD WALLIN · GÖSTA BERG · SIGFRID SVENSSON

Omslaget: Trädgårdsgrindar vid Skogaholms herrgård på Skansen. Grindarna ha medföljt herrgårdens huvudbyggnad vid dess hitflyttning från Närke. Foto Märta Claréus 1942.

Tryckt hos Tryckeri Aktiebolaget Thule, Stockholm 1942

Djuptrycksplanscher och omslag från Nordisk Rotogravyr

HEM OCH MÄNNISKOR

av Marshall Lagerquist

Vilken upplevelse vore det ej att få beträda ett gammalt svenskt hem, som stått alldeles orört i hundra eller, varför icke, tvåhundra år. Tanken må synas absurd, men den tilltalar på det högsta en museiman, ty om den bleve förverkligad skulle han få lära känna kulturhistoriskt intressanta ting och förhållanden, som annars äro förborgade. Vid återställande av en svensk rumsinteriör, låtom oss säga från 1700-talets mitt, möta nämligen mångahanda svårigheter även om tillgång finnes till aldrig så många inredningsföremål från tiden. Man vet i själva verket rätt litet om huru dessa en gång varit arrangerade. Och för övrigt, vilka möbler och prydnadsföremål ha förekommit tillsammans i ett rum av ett visst slag?

Men är då denna tanke verkligen så orimlig som den kan förefalla? Hemmet som sover sin långa törnrosasömn, där livet och tiden stått stilla, existerar väl blott i diktarens fantasi, men en bild, som återger vad man skulle ha fått se, bör åtminstone tillnärmelsevis motsvara upplevelsen.

Nu är det emellertid tyvärr så, att interiörbilder från tiden före den fotografiska metodens framträdande ej äro talrika för så vitt det gäller svenska förhållanden. En stor del av vad som finnes av detta slag måste nämligen efter kritisk granskning utmönstras som otillförlitliga verklighetsskildringar. Per Hilleström har återgivit otaliga rumsinteriörer från den gustavianska tiden, till synes fullt trovärdiga vid en hastig blick, men det har påvisats, att åtskilliga av dem helt eller delvis gå tillbaka till utländska förebilder. Och så är fallet också med många andra svenska genremålarens verk från 1700-talet och senare.

På några följande uppslag har här samlats ett antal interiörbilder alltifrån Fredrik I:s tid till och med Karl Johans-tiden,

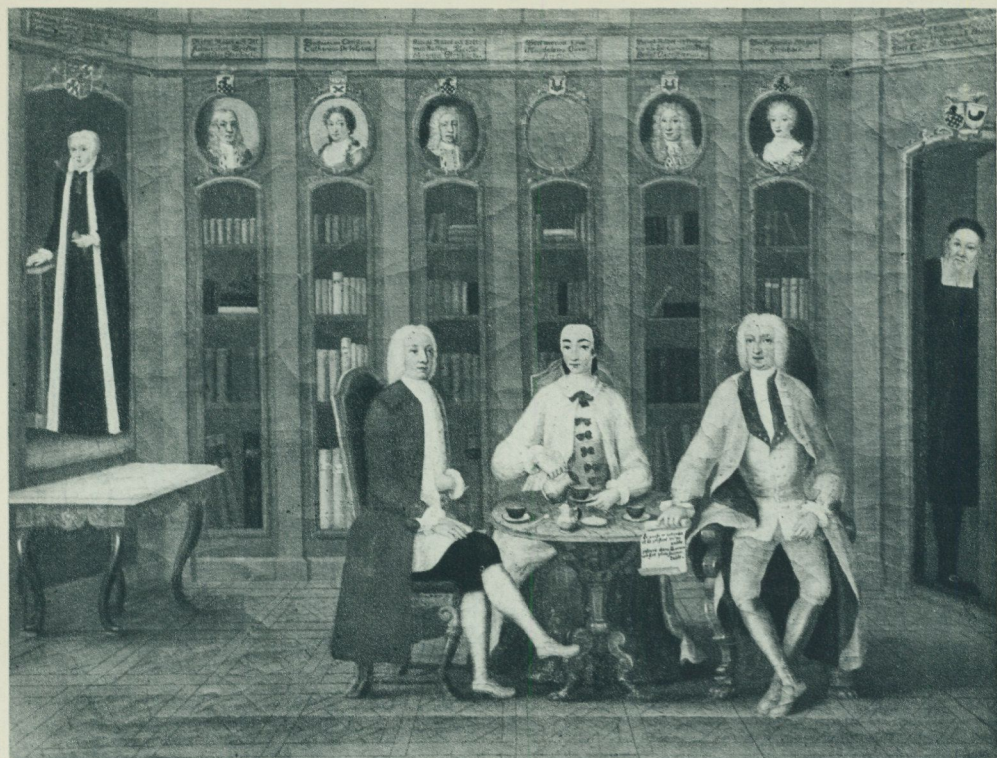
för vilka verklighet obestriddigt legat till grund. De om vårt intresse omedvetna människor vi komma att möta i dessa hem få vi också tillfälle att lära känna. Bilderna utgöra blott ett urval, gjort i syfte att begränsa antalet och med tanke på att undvika sådana som ofta varit publicerade. Här ha sålunda uteslutits bland åtskilliga andra den av Olof Fridsberg 1763 utförda akvarellen med grevinnan Ulla Tessin i sitt kabinett på Åkerö, senast avbildad i denna årsbok 1942, vidare Lorents Sparregrens akvarell 1783 med greve Claes Julius Ekeblad och hans maka i en sängkammare på Stola och den franske emigranten hertigens av Pienne akvarell från 1812 med familjen Piper i salongen på Löfstad, båda återgivna i Gösta Sellings bok Svenska herrgårdshem. Några av de här förekommande bilderna ha väl även en och annan gång tidigare använts som illustrationer i olika sammanhang men ha icke desto mindre ansetts kunna fylla en uppgift också i denna uppsats, så mycket mer som de nu kunna ges en personhistorisk kommentar.

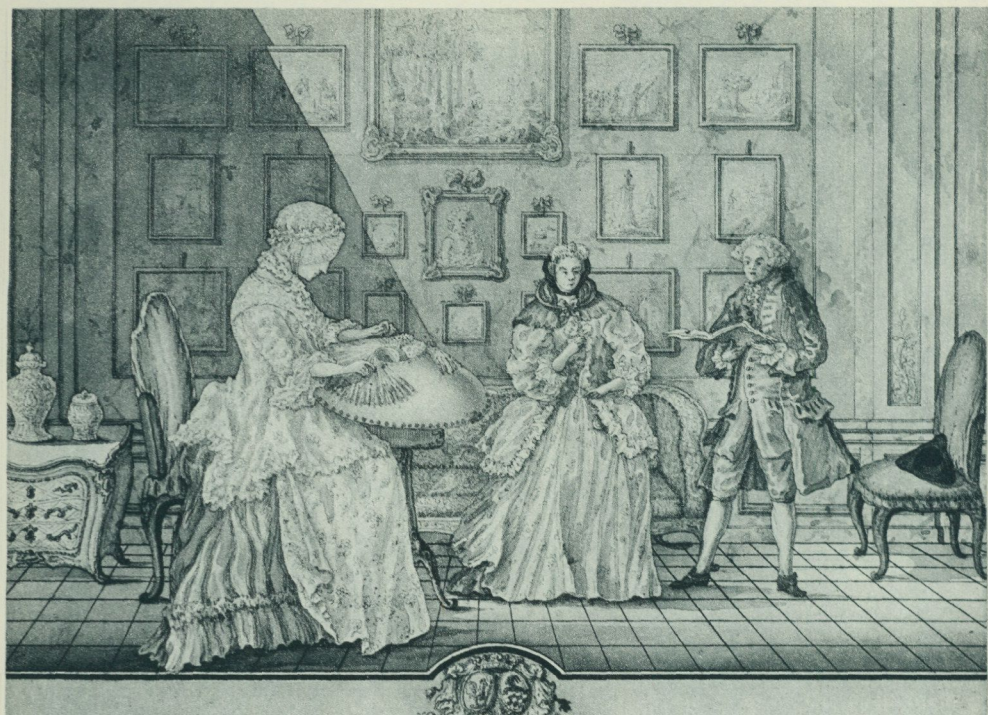
Uppe i Roslagen, i Fasterna socken, ligger herrgården Rånäs, som jämte det närliggande Mörby i långa tider tillhört släkten Oxenstierna. År 1704 förvärvades godset av den store krigaren Magnus Stenbock, vars son Gustaf Leonard Stenbock 1734 blev ägare till Rånäs. Mörby hade dessförinnan av fältmarskalkens arvingar sålts till greve Arvid Bernhard Horn. Men blott tre år efter Gustaf Leonard Stenbocks övertagande av Rånäs kom även Mörby i hans hand genom giftermålet med greve Horns dotter Fredrika Eleonora. På 1670-talet hade den dåvarande ägaren av Rånäs uppfört en ståtlig huvudbyggnad därstädes av trä i två våningar med säteritak, vilken kvarstod till 1844, då den revs i samband med att den efter Per Axel Nyströms ritningar uppförda nya huvudbyggnaden blev färdig.

Det är en interiör från det gamla Rånäs, närmare angivet

Bild 1. Biblioteksinteriör från herrgården Rånäs i Uppland. Omkring 1740. Oljemålning av okänd konstnär. Skokloster.

Bild 2. Interiör från packhusinspektoren Georg Diedrich Heimbergers hem, Klarabergsgatan 68 i Stockholm. Omkring 1790. Akvarell av Carl Wilhelm Svedman. I privat ägo.

3

4

från biblioteket i övre våningen, som här förekommer som första bild. Den kan av skäl som sedan skola anföras dateras till tiden omkring 1740. Det är på förmiddagen och herrskapet har slagit sig ned omkring ett bord för att dricka te. Till höger — från åskådaren räknat, liksom i fortsättningen vid angivandet av personernas inbördes plats — sitter husets herre själv, greve Gustaf Leonard Stenbock, vid denna tidpunkt omkring trettio år gammal, och bredvid honom hans tio år yngre maka Fredrika Eleonora Horn. Mitt emot sitter grevens brorson Carl Magnus Stenbock, ännu en yngling men redan av allt att döma en arbilder elegantiarum. Denne blev sedermera verkligt ryskt statsråd och innehade ett flertal betydande gårdar i Estland. Det var under hans tid och från hans gods på Dagö som de svenska bönderna 1782 tvingades utvandra till guvernementet Cherson, där de grundade Gammalsvenskby vid Dnjepr. I dörren står pastor loci Olof Groth, en sjuttio års man. — Båda grevarna äro klädda i överensstämmelse med tidens mode; de ha knäbyxor, lång väst, långhalsduk och justaucorps. Den äldre greve Stenbock bär en synnerligen elegant väst med uppslag i fodertygets bjärta färg, en detalj i dräkten som ej är ovanlig vid denna tid men snart försvinner. Grevinnan Stenbock är så tidigt på dagen ännu ej alldeles färdigklädd, ty hon har tagit på sig en lätt morgonrock över den broderade kjolen och den med små rosetter prydda korsetten. På huvudet har hon bindmössa med stycke.

Stämningen i sällskapet förefaller ej att vara vad man brukar kalla munter och greve Gustaf Leonard ger också uttryck för sin pessimistiska livssyn vid tillfället i följande ord, som stå skrivna på pappersrullen i hans hand:

le passé m'interdit
 et le present m'accable
 j'espere dans la venir
 un sort plus supportable.

Bild 3 och 4. Ett kabinett i en av flyglarna på Tistad i Södermanland samt lövsalen i trädgården därstädes. Lavering 1768 eller året dessförinnan av F. W. Hoppe. I privat ägo.

På väggarna sitta släktporträtten, alla upptagna i greve Stenbocks bouppteckning 1761. Det stora porträttet föreställer drottning Katarina Stenbock och de små över bokhyllorna från vänster räknat grevens farföräldrar, fader och morföräldrar. Ramen som skulle ha innehållit moderns porträtt är tom.

Den fasta inredningen i detta biblioteksrum har ett tycke av kärv senbarock och det är ej uteslutet, att den tillkommit i samband med Stenbocks giftermål 1737. Man vet att han året förut lät målaren Carl Fredrik Svan utföra fyra dörröverstycken för Rånäs — utförligare är skrivet därom i Fataburen 1942 — och detta tyder på att vissa inredningsarbeten då voro i gång. Möblerna i rummet äro av två slag. Bordet med rund marmorskiva eller marmorerad träskiva på skulpterad och förgylld fot samt den länstol i samma art, i vilken husets herre sitter, böra dateras till 1700-talets början och äro goda företädare för den från Frankrike inspirerade prechtska guldbarocken. De båda övriga stolarna och bordet däremot representera en något senare, under Fredrik I:s tid gängse stil med enklare uttrycksmedel.

Man vet ej vem som har målat bilden. Måhända är det den ovannämnde Carl Fredrik Svan. Men tiden för dess utförande kan rätt väl bestämmas på grund av följande omständigheter. Gustaf Leonard Stenbock gifte sig med Fredrika Eleonora Horn den 18 december 1737 och kyrkoherde Olof Groth i Fasta och Esterna avled den 30 september 1743. Någon gång under dessa sex år måste alltså målningen ovillkorligen ha tillkommit. Greve Carl Magnus Stenbock till vänster på bilden var vid farbroderns giftermål blott tolv år men aderton vid prästmannens fränfälle. Hans habitus tyder snarare på att han här uppnått ett visst mått av mognad.

Från Rånäs bege vi oss till herrgården Tistad i trakten av Nyköping och besöket där tänkes förlagt till 1768 eller kanske året förut. Ett stort byggnadsföretag pågår just på gården; en ny huvudbyggnad är nämligen under uppförande för friherre Fredrik Bengt Rosenhane under överinseende av arkitekten, överstelöjtnant F. W. Hoppe. Denne har roat sig med att i

camera obscura rita av ståndspersonerna på Tistad i det tillfälliga hemmet i en av flyglarna samt i lövsalen utanför, bilderna 3 och 4. Trädgården räknas här till interiörerna, ty på den tid det nu är fråga om betraktades den som ett nödvändigt komplement till bostadsrummen sommartid. Kabinettet i flygeln är ett graciöst rokokorum med de marmorerade väggarna och de skulpterade pilasterfyllningarna, den täta och strängt symmetriska tavelhängningen och de tidstypiska möblerna. Det aristokratiska sällskapet består av husets härskarinna, den fyrtioåriga Eva Sofia Rosenhane, född Stenbock, som sitter och knyppplar, samt lagmannen Melker Falkenberg, "en lärd herre, skrev god latin", och hans maka Hedvig Eleonora Wachtmeister. Paret gästade gärna Tistad; här hade deras bröllop stått 1761.

På trädgårdsbilden befinner sig längst till vänster friherrinnan Rosenhane och damen med solfjädern är hennes moster, den gamla fröken Hedvig Eleonora Creutz från granngården Täckhammar. Den lilla femåriga flickan, som intresserar sig för den unge fideikommissarien Schering Rosenhanes vinthund Spets, heter också Hedvig Eleonora Creutz och är systerdotters dotter till fröken på Täckhammar. Hos denna har en stackars ofärdig madam Stenberg som änka funnit en fristad; hon sitter nu blygt bortvänd på bänken i lövsalen. — Detta är sommar på en svensk herrgård än med stilla sysselsättningar inomhus än med lustvandring bland tuktad grönska.

Ribbingsfors heter en herrgård i Västergötland alldeles invid gränsen till Värmland. Där bodde från 1760 bruksägaren Bengt Gustaf Geijer och hans hustru Brita Christina von Numers. De båda teckningarna, bilderna 5 och 6, visa två interiörer därifrån och äro utförda av brukspatronens sväger översten Fredrik Adolf von Numers. Visserligen äro de odaterade, men med stöd av möblernas och dräkternas utseende kunna de bestämmas till tiden omkring 1780-talets mitt; senare än 1792 kunna de i varje fall ej vara gjorda, eftersom konstnären avled detta år. Det sägs om denne militär, att "han var en förträfflig tecknare samt ägde mycken kännedom i de fria konsterna".

Den övre bilden, på vilken man ser den medelålders fru

Geijer sitta vid sin sybaron i färd med att knyta ett nät till broderi, ger vid handen att herrskapet nyligen anskaffat moderna möbler för detta rum. Stolarna, bordet med den genombrutna mässingskanten, spegeln och sybaronen äro nämligen gustavianska möbler. Någon modernisering av byggnaden har emellertid tydligen ej skett i samband med nyanskaffningen, utan man har nöjt sig med de låga, smårutade fönstren från 1700-talets förra hälft eller mitt.

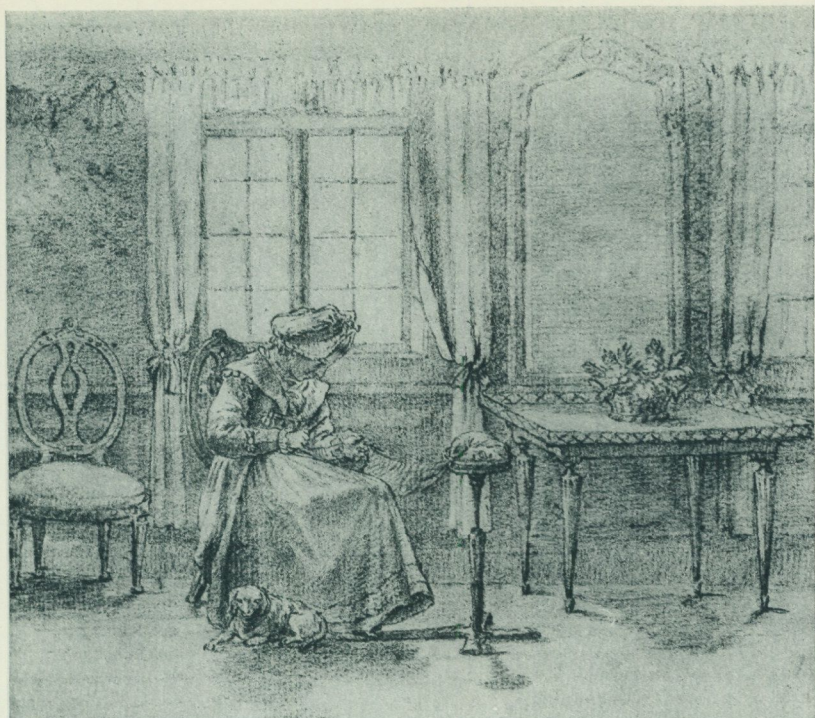
Ett ålderdomligare intryck ger i sin helhet det andra rummet, där den sextioårige brukspatronen och disponenten för Uddeholmsverken sitter och läser i en bok, iförd nationella dräkten. Väggarna äro klädda med tapeter i välkänt mönster, troligen stofftapet. Stolen och byrån torde ha köpts nya vid giftermålet och bosättningen på Ribbingsfors 1760. Spegeln, huvudsakligen av samma typ som i föregående rum, är däremot senare.

Betrakta vi bilderna i tidsföljd komma vi med bild 2 till ett borgerligt hem i Stockholm vid 1790-talets början. Det är hemma hos tullpackhusinspektoren och bränneriöveruppsyningsmannen, förre vinskänken Georg Diedrich Heimberger vid Klarabergsgatan 68, en sedan länge riven fastighet. Akvarellen är utförd av Heimbergers svärson Carl Wilhelm Svedman, som med tiden blev hovmålare och ledamot av Konstakademien.

Georg Diedrich Heimberger, som nu är en sextioårs man, tager sig en tupplur i soffhörnet medan en ung dam förstrött lägger patients. Hon är alltför ung för att vara hans hustru, den fyrtioåriga Anna Lovisa Bouck, utan torde vara dottern, fru Svedman.

Denna gustavianska interiör torde vara ett utmärkt exempel på huru de förmögna borgarna i huvudstaden bodde. Rummet har bröstpanel med fyllningar och målade väggfält. Packhusinspektoren gifte sig andra gången omkring 1770 och inflyttade i svärfaderns hus, varför det ej är otroligt, att åtminstone väggfälten tillkommit i samband härmed, möjligen även den rikt

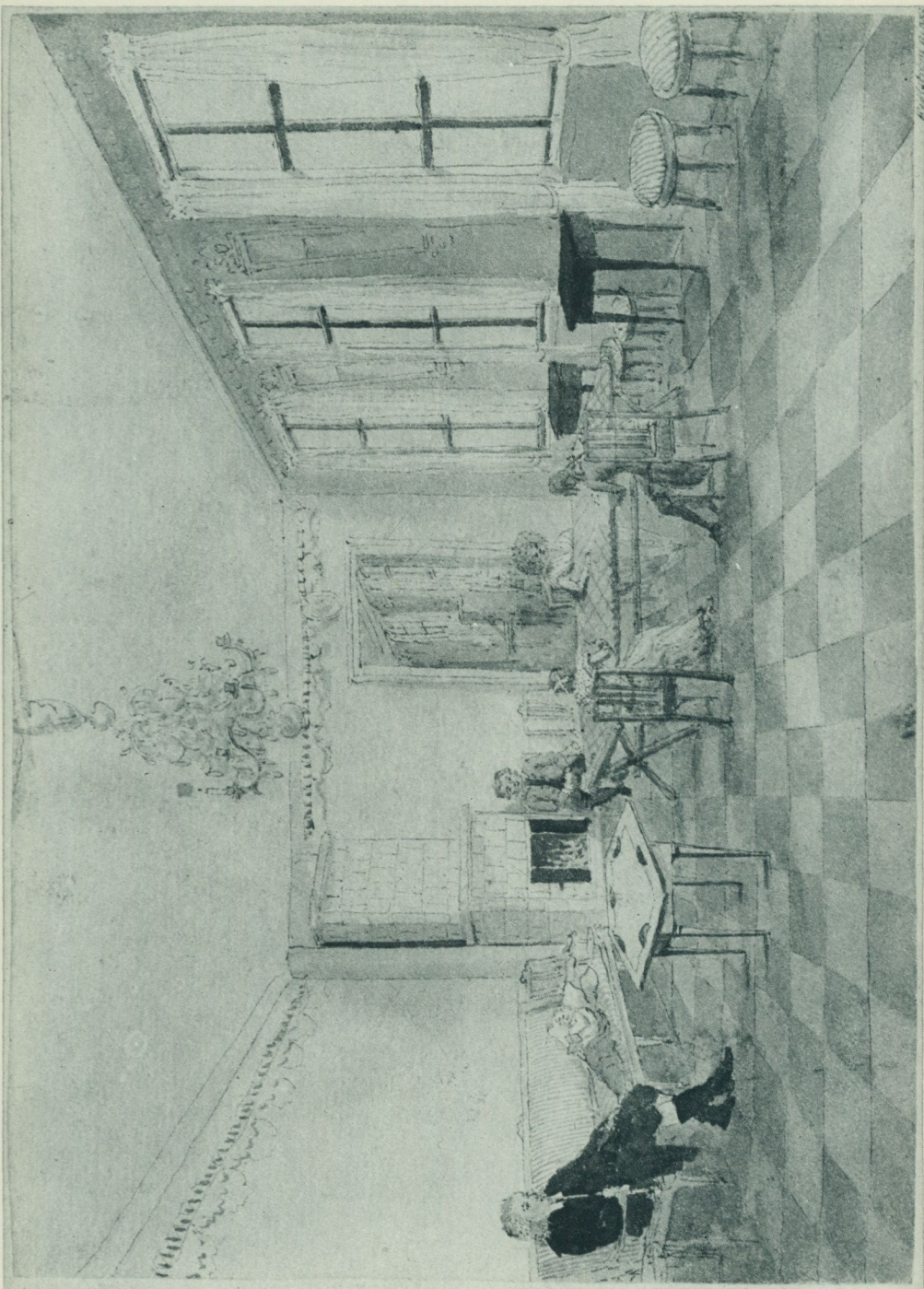
Bild 5 och 6. Två interiörer från herrgården Ribbingsfors i Västergötland. 1780-talets mitt. Teckningar av Fredrik Adolf von Numers. I privat ägo.

5

6

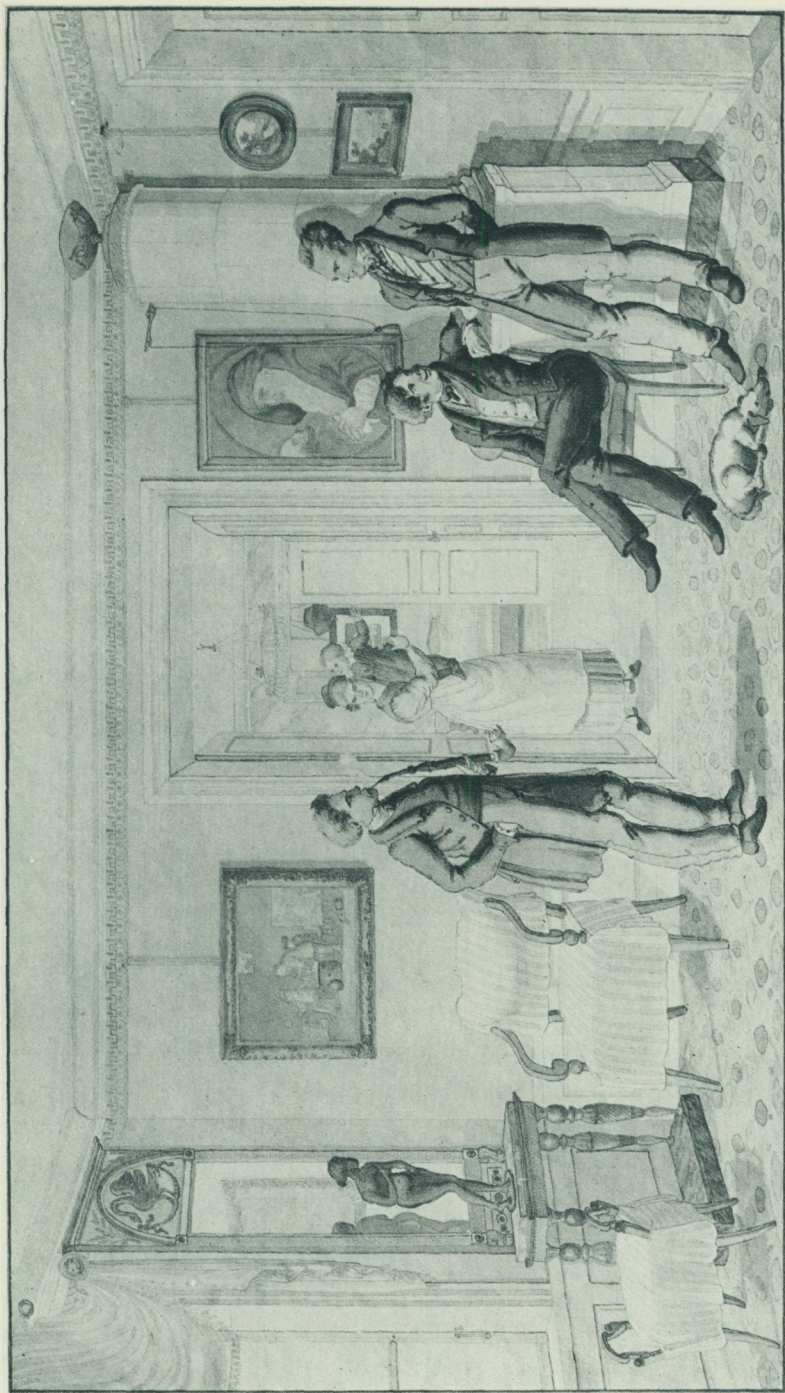

Bild 7. Salongen hos biskop Jacob Lindblom på Brunneby vid Vreta kloster. Daterad den 14 februari 1797. Akvarell av Kjöhlström. I privat ägo.
Bild 8. Från majoren Carl Johan Ljunggrens hem på Liljeholmens gård invid Stockholm. Akvarell av honom själv 1830. Nationalmuseum.

9

10

dekorerade kakelugnen. På väggen hänger bland annat ett porträtt av en ung man i rikt skulpterad rokokoram, kanske Heimberger själv i unga år som framåtsträvande krögare. På ömse sidor därom de ofrånkomliga kopparsticken av Jacob Gillberg med Gustav III och Sofia Magdalena i standardiserade, gustavianska ramar. Ifråga om detaljer i övrigt kan man ju fråga sig varför syltburkarna stå på kakelugnsskänken.

Koltorpet ligger på Kyrkvikens södra sida på Lidingön. Det var i slutet av 1700-talet ganska oansenligt bebyggt och tillhörde intill 1809 gården Hersby. År 1779 avled ägaren till Hersby och Torsvik, revisorn Johan Falkson, efterlämnande hustru och flera barn i tämligen goda omständigheter. Änkan Margareta Elisabeth Falkson, som var dotter till den bekante ingenjören Märten Triewald och som genom sin mormor härstammade i rakt nedstigande led från Martin Luther, skötte i fortsättningen med kraftfull hand den betydande egendomen. Birger Wedberg har i boken "Lidingöliv i forna dagar" berättat om den verksamma damens insatser på ön. Hon sålde emellertid 1790 Hersby och flyttade då med sin familj över till Koltorpet. Hennes dotter Johanna Christina har 1794 i en förtjusande gouache skildrat hemmet på torpet, bild 9. Den har en barntecknings både fel och förtjänster. Man lägger märke till den oövade handen i de överdrivna perspektiven men också barnets vakna iakttagelseförmåga i fråga om detaljerna. Hon har kallat bilden ett familjestycke och har placerat sig själv vid bordsändan med ryggen vänd mot åskådaren. Hon blev tre år senare gift med sin släkting, sedermera löjtnanten Samuel Worster Pauli.

Husfliten är storartad: modern spinner, äldsta dottern sömmar och minsta flickan arbetar vid nystvindan. Huskatten och knähunden försöka etablera slagsmål. Det hela ger intryck av sann svensk vardag. Inga av möblerna äro moderna för tiden.

Bild 9. Från änkefru Margareta Elisabeth Falksons hem på Koltorpet på Lidingön. Gouache 1797 av Johanna Christina Falkson. Nordiska museet.
Bild 10. Salen hos hovarkitekten Johan Carlberg, Klarabergsgatan 66 i Stockholm. Omkring 1835. Akvarell av Per Gustaf von Heideken. I privat ägo.

De torde ha funnits på Hersby redan medan revisor Falkson levde och ha troligen sammanförts vid mitten av 1700-talet. Här finnas fem gråvita rokokostolar med balusterformad ryggbricka, ett enkelt bord i samma färg, en rokokobyrå med fanerad skiva, ett skrivskåp av senbarock typ men med rokokobeslag och två speglar samt åtskilliga småting. Till vänster på bilden ser man en del av en säng, vars ena gavel torde stå mot väggen. Den har överkast och himmel av rutigt tyg.

Den 14 februari 1797 målade Elias Martins elev Isak Kjölström en akvarell återgivande salongen hos dåvarande teologie doktorn och biskopen i Linköping Jacob Lindblom på hans gård Brunneby vid Vreta kloster, bild 7. Man ser hans högvördighet själv, femtioett år gammal, sittande på soffan med långpipan i mun. Bredvid honom ligger yngste sonen Gustaf Adolf, som var född 1786, med en filt över sig; törhända har han varit sjuk men tillräckligt återställd nu för att få vara tillsammans med den övriga familjen. Bredvid kakelugnen sitter hans äldre halvbroder Axel Johan, den blivande godsägaren och kammarherren Lindersköld. Mitt på golvet står täckbågen, vid vilken två damer och en herre arbeta. De två ungdomarna närmast äro okända men damen på den andra sidan är biskopinnan Sophia Ulrika Lindblom, född Söderberg. Hon är elva år yngre än sin man och hans andra hustru sedan 1784. Det lyckliga biskopshemmet beskrives som synnerligen gästfritt, vare sig det var i Linköping eller i Vreta kloster. På den senare platsen trivdes emellertid biskop Lindblom bäst och på Brunneby "kände han sig som lantpräst, umgicks förtroligt med sockenborna och predikade ofta i kyrkan".

Det är en mycket typiskt sengustaviansk interiör man skådar. Högt till tak och höga, ljusinsläppande fönster i förening med ljust enfärgade väggar ger rummet rymd. Möblerna äro ej många för att man så mycket lättare skall kunna röra sig fritt. En lång soffa, en uppsättning stolar med spjälrygg, några runda taburetter, tre spelbord och två speglar mellan fönstren äro allt som utgör rummets ordinarie möblering. Kristalljuskronan är tydligen den enda fasta ljuskällan under mörka kvällar.

Vi återvända till huvudstaden söderifrån en dag år 1830. Innan vagnen hunnit fram till flottbron, som leder över till Södermalm och de små tullstugorna vid Hornstull, stanna vi en kort stund vid Liljeholmens gård. Där bor vid denna tid majoren och riddaren Carl Johan Ljunggren med sin familj. Två av hans vänner, vilka vi ej känna, äro visserligen på besök vid tillfället, men intet hindrar att vi stiga in i förmaket, bild 8.

Värden befinner sig själv i rummet, stående vid kakelugnen. Han är fyrtio år gammal och har för ett par år sedan begärt avsked ur krigsmakten. I finska kriget hade han som fänrik deltagit med lysande tapperhet och efter slaget vid Oravais hade han fått mottaga guldmedaljen för tapperhet i fält. Fälttågen i Tyskland och Norge hade han även bevistat och hans välförhållande i bataljerna hade föranlett Karl XIII att tilldela honom Svärdsordens riddartecken. Han förde pennan och penseln lika oförväget och lyckosamt som sabeln och i likhet med sin kollega Hjalmar Mörner har han i teckningar skildrat upplevelserna under Karl Johans krigståg och även skrivit en bok därom. Den här avbildade akvarellen har han själv gjort. I dörren står hans trettioåriga maka Anne Sophie Junbeck med näst yngste pojken Alrik på armen.

Interiören ger ett begrepp om ett borgerligt stockholmshem under Karl Johans-tiden. Den omtänksamma husmodern har satt överdrag på stolarna samt på soffan i det bortre rummet. Men trots denna skyddande förklädnad kan man sluta sig till att senempiren redan gjort sitt intåg i detta hem.

En socialt sett likartad och samtidig miljö visar bild 10. "Medan söndagsfrukosten dukas" kallas denna okonventionella skildring av stilla familjeliv och gemytlig borgerlighet från omkring 1835 av Per Gustaf von Heideken. Det är i salen hos hovarkitekten Johan Carlberg i hans egen fastighet Klarabergsgatan 66 i Stockholm. Genom fönstren kan man iakttaga lyktan i hörnet av Klarabergsgatan och nuvarande Vasagatan samt längre bort Klara kyrkas gamla torn.

Morgontoaletten är för alla familjens medlemmar avslutad och med hungrig förväntan avvakta de, att deras släkting, den

rara husmamsellen Lock med den pikanta hårknuten, skall anmäla att frukosten är serverad. Husfadern närmar sig nu de femtio åren och hans hustru Anna Sofia, född Ekvall, är åtta år yngre. Med anledning av helgdagen har hon iklätt sig en elegant hårklädsel. Hos henne står den yngsta flickan, som dog tidigt. Dottern Johanna Carolina håller en korg med äpplen; hon blev sedermera gift med skolläraren och pastorsadjunkten Jonas Bernhard Colldén, som slutade som prost i Årsunda. På knä vid hennes sida står systern Maria Sofia. Den unge mannen i frack längst till höger är flickornas bror Johan Ludvig, vid denna tid omkring tretton år gammal. Han är ivrigt sysselsatt med att fuska i pappans yrke, kanske till och med uppmanad därtill. Även om han haft håg för arkitektens kall studerade han emellertid till läkare, blev medicine doktor och chirurgie magister samt verkade som distriktsläkare i Vetlanda. Genom den öppna dörren skymtar i angränsande rum ett prästporträtt på väggen, vilket föreställer fru Carlbergs far, kyrkoherden Kristoffer Retzius Ekvall i Gammalkil.

Rummets inredning och möblering förete en ganska trivsam blandning mellan gammalt och nytt. När hovarkitekten Carlberg 1830 lät uppföra sitt nya hus begagnade han sig vid inredandet av detta rum av en äldre vägghpanel. Denna passade emellertid ej alldeles ifråga om måtten, varför vissa förändringar måste vidtagas. Det målade väggfältet till vänster är från 1750- eller 1760-talen och panelen samt väggfältet med det romerska ruinlandskapet i Paninis art från 1770-talet. De skulpterade dörröverstyckena och kakelugnen ha tillkommit i samband med nybyggnaden. Som sig bör i ett rum med en sådan magnifik panel finnas inga gardiner för fönstren utan endast rullgardiner av randig lärft. Större delen av den fasta inredningen i detta rum förvaras nu i Nordiska museet och Stockholms stadsmuseum.

Upptill: Almundsryds kyrka, Småland. Invigd 1842.
Nedtill: en del av den långa raden av kyrkstallar invid Almundsryds kyrka. — Samtliga bilder foto Nordiska museet.